

PLATO'S TWINTIGSTE-EEUWSE GROT

Gie van den Berghe: *Kijken zonder zien*

door Marc De Kesel

Een donkere kamer vol mensen staart naar wat vóór hen oplicht. Ze gaan helemaal op in wat ze spontaan voor werkelijk houden. Zo erg dat ze niet eens zien dat ze enkel tegen de kamerwand aankijken, laat staan dat ze beseffen dat wat ze daarop zien, projecties zijn. Projecties van wat zich in werkelijkheid *achter* hen bevindt, buiten, in de ware realiteit die, beschenen door het echte licht, zijn schaduwen afwerpt op de wand binnen. Ze *kijken zonder te zien*.

Zo beschreef Plato destijds de manier waarop de mens tegen de wereld aankijkt. Het is zijn fameuze mythe van de grot. Maar het is evengoed de beschrijving van een hedendaagse bioscoopervaring. Of van een simpel avondje tv-kijken, een surfuurtje voor een computerscherm: we staren naar beelden die we voor de werkelijkheid zelf houden. Plato dacht nog dat we naar beelden *van de werkelijkheid* keken. Wij, moderneren, moeten beseffen dat we naar beelden *van beelden* kijken. Plato kon zich nog voorhouden dat hij in staat was op de plaats van de 'werkelijkheid zelf' te gaan staan. Ons is dat niet langer gegeven. Niet dat er geen werkelijkheid meer is, maar die lijkt zelf beeld geworden of toch minstens goeddeels door beelden vervangen. Onze cultuur is, veel letterlijker dan we vaak denken, een beeldcultuur geworden.

Wie een glimp van de 'echte' realiteit wil opvangen, moet die opdelfen uit het textiel van in elkaar hakende beelden en interpretaties, en dit vereist een doorgedreven kritische en vooral zelfkritische blik. Plato's oproep om kritisch met beelden om te gaan is niet verouderd. Hij is urgenter dan ooit.

Wie een uitstekende oefening in dit soort zelfkritische blik wil, leze het nieuwe boek van Gie van den Berghe. Met de scherpe pen die we van hem kennen, analyseert hij in een vijftiental 'historische foto's', stuk voor stuk 'toppers' in ons collectief geheugen. Bovenal dissecteert hij de algemeen aanvaarde interpretatie die onze blik op die foto's ondersteunt, en scheidt hij daarin kaf van koren, fantasie en feit, wat we denken wat we zien van wat we feitelijk te zien krijgen. Dat kan bij dit soort historisch geworden foto's nog wel eens van elkaar verschillen. Daarvoor is de receptiegeschiedenis die aan ze kleef nu eenmaal te groot. Een foto van een nazi-wetenschapper die de neus van een Jood meet, blijkt bij nader inzien niets met nazi's of antisemitisme te maken te hebben (afbeelding 30). Een velodroom vol Joden blijkt in feite vol collaborateurs te zitten (afbeelding 21). Het meisje dat even vanuit de openstaande deur van een veewagon in de lens staart en samen met Anne Frank één van de iconen van de nazigenocide op Nederlandse Joden is, blijkt een zigeunermeisje (afbeelding 22). En omgekeerd moet een jonge partisaan uit Minsk, gefotografeerd net vóór de nazi's haar ophingen, tot in de jaren negentig wachten om algemeen als Joods erkend te worden; de autoriteiten hadden dat tot dan altijd verhinderd (afbeelding 62, 66).

De kracht van Van den Berghe's boek ligt vooral in de detailanalyse van concrete foto's. Maar dat belet de auteur niet om in een inleidend hoofdstuk algemenere, maar daarom niet minder belangrijke dingen te zeggen over de manier waarop wij met foto's omgaan. Hij wijst op de kracht van het beeld, nog versterkt door de aparte autoriteit die de foto van meet af aan mocht genieten. Een foto spreekt veel directer tot de verbeelding dan een geschreven woord. Hij wordt ook spontaan 'geloofd' (p. 7). Vandaar dat foto's al van bij hun ontstaan zeer vaak het voorwerp van bewuste manipulatie zijn geweest, en dit vaak niet eens met slechte bedoelingen. Gie van den Berghe's boek raakt dit aspect echter slechts terzijde aan. Zijn boek zoomt vooral in op 'de minder bewuste en niet-bewuste bewerkingen die foto's van historische gebeurtenissen ondergaan bij het maken, gebruiken en bekijken.' (p. 8) Waar kijken we naar 'zonder te zien' wanneer de receptie en interpretaties van generaties voor ons onze blik zo domineren dat het een nuchtere blik op het beeld onmogelijk maakt?

Dat het beeld, in tegenstelling tot een tekst, voor zich spreekt, is een boutade waar Van den Berghe niet mee instemt. 'De wereld van het beeld wordt paradoxaal genoeg door tekst beheerst', schrijft hij (p. 10), en daarmee doelt hij niet enkel op de tekst van het onderschrift, maar ook op het hele ongeschreven discours waarin de kijker zich beweegt en dat hem schema's aanbiedt die het beeld bij voorbaat in een bepaald interpretatiekader plaatsen. Pas zo is onze nooit eerder geziene massale consumptie van beelden mogelijk.

Dit betekent ook dat foto's, kritisch geanalyseerd, toegang geven tot het ongeschreven discours, het historisch kader of de regelrechte ideologie die door hun gesedimenteerde interpretatie wordt ondersteund.

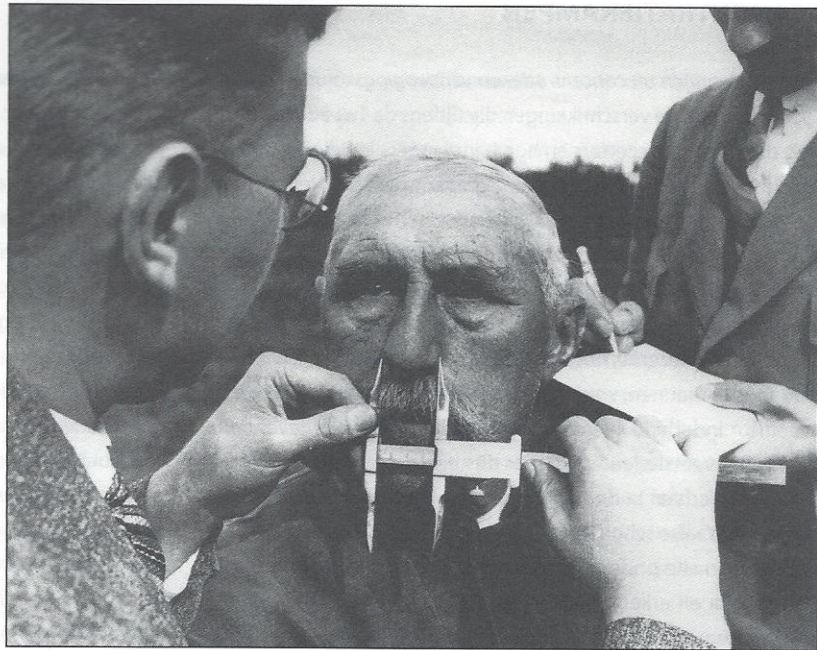

Tràng Bàng, Zuid-Vietnam, 8 juni 1972

In die zin wil het boek zich ook duidelijk inschrijven in een opkomend 'wetenschappelijk onderzoek naar foto's van historische gebeurtenissen', dat, zo laat de auteur niet na eraan toe te voegen, 'in het Nederlandse taalgebied pas in de steigers' staat (p. 13).

Het is niet gemakkelijk om een boek dat het van detailanalyses moet hebben, in enkele alinea's voldoende tot zijn recht te laten komen. Een evocatie van een aantal elementen uit de diverse analyses moet volstaan. Een treffende voorbeeld van ideologische misduiding biedt een beroemde foto van kinderen in de Goelag, een ophefmakend beeld dat in 1978 op de cover stond van een West-Duits christelijk maandblad, *Stimme der Märtyrer* (afbeelding 10). 'Uit een Sovjet-KZ gesmokkeld beeld', titelde het blad. De realiteit was anders. Het betreft 'een fragment uit een volkomen onschuldige foto die in november 1976 is gemaakt in een Oost-Duitse kinderkribbe' (p. 31). De kinderen komen net uit het zwembad en hebben allen dezelfde gestreepte badjassen aan, zo toonde de krant van de West-Duitse communistische partij overtuigend aan. De perceptie van dit soort beelden heeft hier een overwicht op wat de foto eigenlijk te zien geeft. Zowel zij die de foto lanceerden als het publiek dat zich daarvoor aangesproken voelde, waren zich van geen kwaad bewust. De foto fungeerde als illustratie bij een discours dat al bestond en deze foto spontaan leesbaar maakte in de foutieve zin waarin hij beroemd is geworden.

Een kritische lectuur van foto's dwingt ook tot het bijstellen van ideeën in ruimere zin. Zo verplicht de reeds vermelde foto waar een naziwetenschapper de neus van een Jood meet en waarbij het noch om een Jood noch om een nazi gaat, ons in te zien dat een dergelijk onderzoek naadloos in de wetenschap van die tijd thuishoort. De foto, genomen in 1932 of vroeger, kadert in het soort onderzoeken dat het Antropologisch instituut van de universiteit van Kiel al sinds 1920 deed. Dat de studie van de wetenschapper in kwestie (dr. Friedrich Keiter) gepubliceerd werd in de reeks 'Deutsche Rassenkunde', heeft niets met nazisme te maken. 'Rassenkunde in die tijd mag niet met racisme verward worden', schrijft Van den Berghe (p. 78). De 'gangbare Duitse term voor eugenetica, Rassenhygiene', wekt ten onrechte die indruk. De allereerste eugenetische vereniging wereldwijd werd trouwens in Duitsland

'Dat het beeld, in tegenstelling tot een tekst, voor zich spreekt, is een bouwtafel waar Van den Berghe niet mee instemt. "De wereld van het beeld wordt paradoxaal genoeg door tekst beheerst", schrijft hij en daarmee doelt hij niet enkel op de tekst van het onderschrift, maar ook op het hele ongeschreven discours waarin de kijker zich beweegt.'

opgericht, in 1905, en had niets racistisch. Overigens had dit soort gedachtegoed aanvankelijk weinig succes. De Duitse nederlaag van 1918 bracht daar verandering in. Het idee vond ingang dat het gezonde, 'fittige' deel van de natie ('fit' in de darwinistische zin van het woord) aan het front was gesneuveld, terwijl het zieke, 'onfittige' deel goed verzorgd werd en zich ongestoord kon voortplanten. Dit bracht dan weer met zich mee dat de eerste tekst die openlijk pleit voor het vernietigen van raciaal onwaardig leven, vanuit die hoek komt (Karl Binding & Alfred Hoche, *Vernichtung lebensunwerten Lebens*, 1921; Valerio Agamben bespreekt het boek in: *Homo Sacer*, Boom, 1995, p. 147). Ook het feit dat, in 1921, de 'gezondheidsraad van Pruisen [overwoog] om schizofrenen, manisch-depressieven, alcoholisten, psychopaten, erfelijke zwakzinnigen en mensen met criminele disposities te steriliseren', spreekt boekdelen (p. 79). Het racisme van de nazi's kon dus moeiteloos bij wetenschappelijke tendenzen aansluiten, maar dit betekent niet dat elke expert in de eugenetica het racisme van de nazi-ideologie

omhelsde. Keiter, de man van de foto, deed dat wel, zij het pas in 1940 en onder de druk van het feit hij een Joodse voorvader had. Een collega van hem, Karl Saller, deed dat niet, wat dan ook zijn baan kostte. Na de oorlog publiceerde Saller verder over antropologie en rassenkunde, en in 1961 lag van hem *Die Rassenlehre des Nationalsozialismus in Wissenschaft und Propaganda* in de winkel.

Het zijn dit soort detailanalyses die Gie van den Berghe's 'fotoboek' uitermate interessant maken. Het boek biedt inderdaad een meer dan waardevolle bijdrage aan het nog prille 'wetenschappelijk onderzoek naar foto's van historische gebeurtenissen'. Dat aan dit boek ook een website is verbonden (<http://www.pelckmans.be/kijkenzonderzien/>), waar nog meer beeld- en ander materiaal voorhanden is, verhoogt zo mogelijk nog de kwaliteit van deze uitgave.

Gie van den Berghe: *Kijken zonder zien*, Pelckmans Kalmthout, 2011, 205 p., ill. € 34,5
ISBN 9789028962521

761.6 / PERSFOTOGRAFIE / FOTOMANIPULATIE